

Norsk språkhistorie 3. Ideologi. Red.: Tove Bull. Oslo: Novus forlag, 2018. 548 s. ISBN: 978-82-7099-849-4.

Anmeldt av Toril Opsahl

Den store, norske språkhistorien er nå fullført, i den forstand at samtlige fire bind har forlatt trykkpressen, sett dagens lys, og forhåpentligvis nådd et bredt utvalg lesere. Etter at bind 1 har presentert språkstruktur, og bind 2 praksis, står ideologier for tur i bind 3 (heretter NSH III). Tove Bull med kollegaer har gjort et pionerarbeid, for dette er første gang det er gitt ut et eget bind om ideologier i språkhistorie. Formålet er tydelig uttalt: «Føremålet med ideologianalyse i norsk språkhistorisk sammenheng er å avdekkje premisser, forestillingar og haldningar som har lege til grunn for dei språklege og språksosiale endringane som har prega språkutviklinga her til lands gjennom tida.» (NSH III: 25). Med bindene *Mønster*, *Praksis* og *Ideologi* på plass er vi et skritt nærmere innsikt i det Michael Silverstein (1945–2020) kalte «the total linguistic fact» (Silverstein 1985). For å forstå språklig mening fullt ut må vi nettopp inkludere aspekter som angår både språklig form, språkbruk og språkideologi, og vi må se dem sammen i et gitt domene.

Behovet for å innlemme en språkideologisk dimensjon i et verk som *Norsk språkhistorie* har blitt aktualisert gjennom debatten som oppstod i kjølvannet av deler av kritikken av NSH I, *Mønster* (jf. Stausland Johnsen 2019; Sandøy, Conzett, Kristoffersen & Nesse 2020, samt flere oppslag i *Norsk Tidend*). Her kommer det fram at det den dag i dag eksisterer høyst ulike forestillinger om hvilke mønster (og hvilken praksis) som er relevante i domenet 'norsk språkhistorie'. Tove Bulls innledningskapittel i NSH III kom til før den nevnte debatten, men kan like fullt berike den, for hun viser tydelig hvordan ideologier konstruerer verdisyn, hvordan de er med på å determinere hva vi legger vekt på og hva vi ser bort fra, og dermed strukturerer vår oppfatning om verden. Denne innsikten har lagt premissene for den redaksjonelle linja i NSH III, der enkeltforfatterne har fått mer eller mindre frie tøyler hva gjelder forståelse og bruk av ideologibegrepet, men med krav om å innta et metaperspektiv. Åpen refleksjon er et viktig bærende prinsipp: «Om det er så at vi er styrte av historiske tankemønster, er det jo berre refleksjon over historia som kan frigjere oss frå historia», skriver Bull (NSH III: 42).

Målsetningen for verket *Norsk språkhistorie* er blant annet å gi rom for det breie perspektivet på språk, og å bidra til refleksjon om språk, språklig variasjon og språkendring, samt å skape innsikt i samlivet mellom ulike språksamfunn (Forord til verket, se f.eks. NSH III: 9). Det er disse uttalte målsetningene som bør være premissene bindet vurderes opp mot i en anmeldelse, og jeg kan allerede nå avsløre at etter mitt syn lykkes Bull og co. med å oppfylle de aller fleste målsetningene, med større eller mindre bravur. Mine kritiske kommentarer i det følgende springer stort sett ut fra et «*mye vil ha mer*»-perspektiv, eller reaksjon mot form, heller enn fra dyp faglig uenighet. Avslutningsvis vil jeg likevel komme med et hjertesukk, som angår verket som helhet like mye som dette bindet. Det henger sammen med den overordnede målsetningen om «å vere eit moderne fagleg referanseverk» (ibid.).

Hovedstammen i NSH III er et innledningskapittel og fem tematiske kapitler. Innledningskapittelet har jeg alt vært inne på, og her bereder Tove Bull grunnen for de påfølgende bidragene gjennom en innsiktsfull diskusjon av ideologibegrepet. Bull bruker blant annet rammeverket til Irvine og Gal (2000) for å tydeliggjøre de semiotiske prosessene som virker på og i meningsdanning (se NSH III: 32–36). Akkurat her savner jeg en referanse til en av de første som anvendte dette rammeverket systematisk i en (nord-)norsk språkhistorisk sammenheng, nemlig Hilde Sollid (Sollid 2009). En slik framheving kunne òg bidratt til å øke antallet kvinner i bindets personregister, som, etter det jeg kan se etter en grovtelling, står i forholdet 93 % vs. 7 % i favør menn. Det er gode grunner til at kjønnsfordelingen er som den er i en framstilling av historiske forhold, og mye beror nok på tilfeldigheter. Det er samtidig et mål i dette bindet å røske opp i etablerte forestillinger vi kanskje tar for gitt: «Fagleg kanonisering over tid stenger for ny innsikt og forståing og frys fast tradisjonelle ideologiar. Føremålet med dette bandet er det motsette; vi kan gjerne kalle det dekanonisering.» (NSH III: 27) Jeg lurar på om dekanoniseringsprinsippet kunne vært skrudd til enda et hakk når det gjelder bevissthet om kjønns mangfold.

Mangfold er imidlertid tydelig til stede på andre tekstnivåer. Bindet følger antologipreget og samme liberale språknorm som de foregående bindene; enkeltbidragene har (til dels svært) ulik struktur og stil, og er skrevet på norsk – både bokmål og nynorsk – og svensk. Den faglige og språklige polyfonien er ikke et uttrykk for totalanarki, for samtlige bidragsytere holder seg innenfor offisiell rettskriving og innenfor de faglige

målene som er meislet ut for NSH-prosjektet. Jeg er personlig stor tilhenger av et slikt redaksjonelt grep, der anerkjennelsen og framvisningen av et språkmangfold i seg selv fungerer som en spore til refleksjon om språklig variasjon. Bull peker i innledningen på hvordan Norge på sett og vis skiller seg ut, siden standardspråkkideologien aldri har fått like sterkt rotfeste her som i andre europeiske land. Samtidig eksisterer det også hos oss et prestisjehierarki, der forholdet mellom ulike varieteter «heilt openbert [er] i ideologisk spel» (NSH III: 44).

De fem hovedkapitlene i NSH III er skrevet av hhv. Oddmund Løkensgard Hoel («Norsk språkhistorieskriving»), Helge Sandøy («Idéhistoria om norsk språk»), Brit Mæhlum og Stian Hårstad («Nasjonale og regionale identiteter»), Lars S. Vikør («Standardspråk og normering») og Tore Janson («Förändring av uppfattningar om språk i Norge och omvärlden»). Kapitlene favner bredt, men samtlige berører på et eller annet tidspunkt og én eller annen måte spørsmål knyttet til nasjonsbegrepet. NSH er blitt til gjennom et større samarbeidsprosjekt mellom en rekke forskningsmiljøer. Norge er ikke større enn at en norsk anmelder lett havner i en situasjon der man har vært kollega eller jobbet tett sammen med deler av forfatterkollegiet på et eller annet tidspunkt. Jeg gjør leserne oppmerksom på at for mitt vedkommende gjelder det særlig i tilfellene Hårstad, Mæhlum og Vikør.

Oddmund Løkensgard Hoel skriver altså om språkhistorieskriving, nærmere bestemt om norsk språkhistorieskriving som vitenskapelig aktivitet. Om det har sammenheng med at han har bakgrunn fra historiefaget, vet jeg ikke, men dette er etter min oppfatning det kvalitativt beste og mest interessante bidraget i dette bindet av NSH. Hoel gir en kronologisk, grundig og møysommelig, men aldri kjedelig redegjørelse for norsk språkhistorieskriving fra den spede begynnelse før 1830 og fram til vår tid, der vi følger språkhistorieskriving fra å ha hatt en nærmest hegemonisk status fram til å ha blitt mer eller mindre marginalisert. Hoel avslutter kapittelet med peke på hvordan NSH I–IV har vært et stort felles løft for de norske språkhistoriske fagmiljøene, men at det gjenstår å se «[...] om *Norsk språkhistorie* har konsolidert fagmiljøa kring å halde fram den felles innsatsen i ein norsk kontekst» (NSH III: 148). Slik sett tilbyr han et metaperspektiv og åpen refleksjon om det verket vi leser, samtidig som han bidrar til det samme verket. Hoel framstår som en historiker som utviser sunn forsiktighet; det er kildene som spiller hovedrollen, løftes fram og levendegjøres. Levendegjøringen er blant annet en konsekvens av at dette

er et historiografisk arbeid, og «[historieskriving] skjer ofte i eit så intimt samspel med samfunnet ikring at forskning og formidling ikkje kan skiljast» (NSH III: 54). Det som gjør kapittelet særlig interessant for en språkviter, er at språkhistorieskrivingens historie blir belyst med sideblikk til utviklingen av historiefaget og den allmenne språkvitenskapen. Framstillingsformen i dette kapittelet gjør at det egner seg som oppslagsverk, men også som en tidvis medrivende fortelling, der Hoels framstillingsform er en helstøpt syntese av forskning og formidling: «Ein kan spørja seg kva fonetikaren Storm, professor i framandspråk, oppteken av levande språk og synkrone perspektiv, har å gjera i ei framstilling av norsk språkhistorieskriving», spør Hoel under kapitteloverskriften «Det levande språket, og språkhistoria som aldri vart,» før han viser på rein kriminalroman-maner hvordan Johan Storms søknad om støtte til en samlet framstilling av norsk språkhistorie etter reformasjonen ble nedstemt med én stemme i Stortinget i 1877 (og der en positiv stemmeberettiget kom for seint til avstemmingen), og hvordan avgjørelsen kan ses som uttrykk for at språkhistorieskriving og språkstrid var (og er) viklet inn i hverandre. Dette er bare ett av flere tenkte scenarier og framvisning av mer eller mindre tilfeldige, men ideologisk informerte avgjørelser som får store faghistoriske konsekvenser. Hva hvis ...? kan man stadig spørre, om alt fra om Amund B. Larsen hadde blitt tildelt landsmålsprofessoratet Marius Hægstad fikk i 1899, eller om Leiv Flydals kreolteoretiske studie av dialektkontakt på Sunnmøre hadde kommet ut ved tilkomsten i 1959. Hoel svarer ikke; han viser fram og ordner stoffet på en måte som skaper oversikt og grunnlag for refleksjon.

Kunnskap om hvordan språket blir ideologisert i samfunnet over tid, bør ha en selvsagt plass i en språkhistorisk framstilling som omhandler ideologi, og Helge Sandøy presenterer nettopp idéhistorien om norsk språk i sitt kapittel. Bruken av begrepene språk, norsk, dialekt og endring blir analysert gjennom (særlig) norsk språkhistorie. Sandøy er knakende god når han har kilder eller empiriske studier å reflektere ut ifra, men ikke fullt så god når han reflekterer fritt. I innledningen til kapittelet springer han raskt og nærmest assosiativt fra det ene til det andre, mellom selvfølgeligheter og innsiktsfulle refleksjoner, og seinere i kapittelet dukker det opp noen gjentakelser. Kapittelet kunne trolig ha vært strammet inn. Vel å merke er åpen refleksjon et viktig bærende prinsipp for dette bindet, men her blir refleksjonen nesten *for* åpen og forbeholdene for mange. Selv om forbehold og respekt for at kildene mangler eller må for-

tolkes, styrker tekstens etos, går det her tidvis på bekostning av leseflyten. Underkapitlene er lange, og flere av overskriftene lite informative, så her gjelder det å holde tunga rett i munnen og sette av tid til å lese. Og det er verdt det: Når det gjelder utlegningen om forestillingene om 'norsk' etter 1550, og ikke minst gjennomgangen av kanselli-listene som ble sendt ut til embetsmenn i Danmark og Norge i 1743, er Sandøy i sitt ess, og når vi nærmer oss vår tid, er han uovertruffen i sin evne til å belyse språket som kulturelt objekt.

Brit Mæhlum og Stian Hårstad skriver om nasjonale og regionale identiteter. Kapittelet tematiserer en rekke av de målsetningene som er satt for NSH, både gjennom å belyse identitetsbegrepet og et bredt spekter av språk og språkbrukere innenfor norsk territorium, i et tidsspenn fra tidlig middelalder og helt fram til våre dager. Som de selv skriver, bryter de til dels med klassiske språkhistorier ved å gi stort rom for omtale av språkbrukere med en annen morsmålsbakgrunn enn norsk (NSH III: 249, jf. òg NSH II). Dette bidrar i sin tur til å gi ny innsikt i forestillinger om en norsk nasjonal identitet. Forfatterne har fått rom til å dyrke og foredle sin særegne stil, som kanskje litt spøkefullt kan karakteriseres som «Trondheimstilen». Den kjennetegnes av en lærd tone og en utstrakt bruk av *kursiv*, men stort sett med omsorg for ulike lesergrupper. Allerede innledningsvis antyder forfatterne at de står overfor en kompleks materie, og valget om å presentere tematiske nedslagspunkter er derfor kjærkomment, og særlig tankevekkende og lesverdig er delkapittelet om inkludering av minoriteter i det norske storsamfunnet. Ikke minst gjør beskrivelsene av hvordan føringene bak assimilasjonspolitikken overfor den samiske befolkningen hviler på evolusjonistisk tankegods, dypt inntrykk. Kapittelet, og ikke minst den innledende bolken, bygger på et nokså rikt utvalg nyere (sosiolingvistisk) teori, som på ulike måter belyser identitetsbegrepet og sammenhengen mellom språk og sted, mellom regional tilhørighet og språklige praksisformer. Det er en påfallende større tetthet av litteraturreferanser i dette kapittelet enn i de omkringliggende kapitlene i bindet. Dette stoffet er i kjerneområdet av mitt interessefelt, og noe jeg sluker med stor appetitt, og slik sett er jeg ikke den rette til å kritisere framstillingen her. Jeg tror nok likevel at den allment språkinteresserte leser vil si at akkurat dette kapittelet framstår som best de gangene det koples inn empiriske studier og konkrete eksempler.

Lars S. Vikør står bak kapittel 4 om standardspråk og normering. Dette skinner tydelig gjennom at dette er et stoff som Vikør har inn-

under huden, og som han har formidlet tidligere, ikke minst gjennom standardverket *Språkplanlegging – prinsipper og praksis* (Vikør 2007 [1988]). Vikør viser hvordan ideologiske aspekter kommer konkret til syne i arbeidet med språknormering; han drøfter normbegrepet allment og korrekthet og standard spesielt, før han fortsetter med en pedagogisk anlagt beskrivelse av språknormeringsteori. Det som imponerer mest i Vikørs kapittel, er pussig nok den «obligatoriske» språkhistorieetappen om rettskrivingsarkitekturen og den konkrete normeringen av de to norske standardspråkene fra midten av 1800-tallet og fram til siste reform i 2012. Eksempler fra de to skriftspråkene er ordnet etter ordklasse, og presenteres både separat og vevet inn i hverandre på en måte som gjør at det som må ha vært en komplisert sjongleringsjobb, framstår som ukomplisert. Dette er en velformet, empirisk forankret historie om individuelle og kollektive holdninger til språkvariasjon, og ikke minst får vi innblikk i samspeillet mellom vanlige språkbrukere og formelle normeringsorgan, der en historie preget av til dels opphetet språkstrid har ført fram til en situasjon der «[e]in har lært seg å sjå språkreformar, som annan politikk, som det mogleges kunst» (NSH III: 418).

NSH III avsluttes med et kapittel om metaspråk, der Tore Janson tar oss med gjennom forandringer av oppfatninger om språk både i Norge og omverdenen. Metaspråk skal i denne sammenhengen forstås som navn på ulike språkformer og «vilka föreställningar språkanvändarna och deras omgivning har haft om vilket språk de använde och om vilken utbredning det hade» (NSH III: 421). Det er både tankevekkende og sunt å bli minnet på at man stort sett alltid er del av noe mer og større enn seg selv, og Janson evner å belyse framveksten av begreper og begrepsinnhold som koples til 'norsk', gjennom sammenlikning med både nære og fjernere språksamfunn, fra det sørlige Afrika via de britiske øyer til Hellas og Balkan. Avgrensingen av kapittelet til å gjelde to tidsperioder gjøres eksplisitt og tydelig: «[T]iden från förhistorisk tid till ca 1400 samt 1800-talet.» (NSH III: 423) Janson presenterer til dels uventede og (for meg) nye kilder, ikke minst til redegjørelsen av framveksten av *dönsk tunga* som språknavn, og måten den moderne norske toskriftspråksituasjonen sammenliknes med situasjonen i Tsjekkia, Slovakia og Hellas er pedagogisk og stimulerende lesning. Mye er godt, men mye vil ha mer, og jeg klarer ikke å fri meg fra følelsen av at dette kapittelet slutter for tidlig. Den nære historien og den nåtidige stoda for metaspråk i og om norsk kunne ha tilført enda tydeligere innsikter om samspeillet mellom begreps-

utvikling og ideologi. NSH IIIs målsetting er, som nevnt innledningsvis, å avdekke premisser, forestillinger og holdninger som har ligget til grunn for språklige og språksosiale endringer gjennom tida. Målsettingen kunne trolig vært enda tydelige oppfylt gjennom å følge metaspråket fram til vår egen tid og for eksempel spørre hva det er som gjør frasen 'norsk og nynorsk' allment utbredt og – vil noen si – problematisk? Og hva er egentlig begrepsinnholdet i termer som 'dialekt', 'standardspråk' og 'minoritetsspråk' i norsk sammenheng – sett opp og ut mot omverdenen? Hvordan kan vi følge endringer i begrepsinnholdet gjennom historien, og hvordan har det kulturelle hegemoniet endret seg? Noen av disse spørsmålene er definitivt belyst i de foregående kapitlene, men ikke alltid ut fra et like tydelig og pedagogisk (komparativt) metaspråksperspektiv som det Janson serverer for 1800-tallet og for perioden fram til ca. 1400. Resten får ligge åpent – eller «up for grabs» – til videre forskning og forskningsformidling.

NSH III er også utstyrt med en definisjonsbolk og et omfattende stikkordsregister og person- og stedsregister. Litt smårusk er det her og der, som sikkert kan og bør ryddes opp i til eventuelle seinere utgaver av verket. For eksempel er det frustrerende at tilvisningene fra stikkordsregisteret til lista med definisjoner av fagtermer har forskjøvet seg: I registeret blir man sendt til side 520 for å lese en definisjon av – for å velge et tilfeldig eksempel – sosialdarwinisme, som i virkeligheten viser seg å befinne seg på side 522. Den gode nyheten er at feilplasseringen av sidehenvisningene er systematisk, men like fullt er det en ripe i lakken på noe som gir seg ut for å være et blankpolert og storslagent verk med stor v. Og her kommer jeg til det hjertesukket jeg annonserte innledningsvis. NSH har som uttalt mål «å vere eit moderne fagleg referanseverk». De fire, forskjelligfargete mursteinene med bokmerke i silkebåndstråd tar seg unektelig godt ut i hylla, og til tross for noen skjønnhetsfeil og uhell underveis, er det mye som taler for å kalle dette et praktverk. Flere av kapitlene har en struktur som krever at leseren tar del i et lengre resonnement og en åpen refleksjon, og der en flate gjerne males i flere strøk. Et oppslagsverk er dette med andre ord ikke. Det er samtidig håpløst å lese på annen måte enn ved et (arbeids-)bord. (Verken senge-, lenestol- eller kollektivtransportlesing er optimalt: Jeg har testet.) Kanskje kan seinere utgaver også – eller som et alternativ – se for seg et annet format? Et moderne referanseverk for framtida, og særlig det stoffet som NSH består av, kunne tjent på å ta i bruk digitale løsninger. En minimumsløs-

ning kunne være å tilby faglig ekstramateriale via en nettside, som danskene har gjort med <www.dansksproghistorie.dk>. Om man følger Silversteins tenkning omkring samspillet mellom språklig form, praksis og ideologi, er det også god grunn for å se verket som en helhet, og det er trolig enklere i et digitalt format med lenker og tilvisninger. Uoverensstemmelser i tolkning av et mønster (NSH I) kan dermed lenkes til forklaringsmodeller i ideologi (NSH III). Her kunne deler av kildegrunnet også legges inn, med muligheter både for multimedieklipp, kart, bilder, osv. Deler av NSH ser allerede ut til å være basert på tidligere publisert materiale. Når flere og oppdaterte forskningsbidrag kommer til, kan de lenkes inn i strukturen, etter inspirasjon fra for eksempel det nylig lanserte *Linguistic Minorities in Europe Online* (Grenoble, Lane & Røyneland 2020).

Disse ønskene for et moderne referanseverk går ut over rammene som var satt for prosjektet, og rett skal være rett: De målene som var meislet ut for NSH, må stort sett sies å ha blitt oppfylt i NSH III. I arbeidet med denne anmeldelsen ble jeg minnet på hvordan de ideologiske dimensjonene ved språklig differensiering og mangfold også har en nærmest fysisk eller kroppsliggjort side. Det er engelsk, nynorsk eller det muntlige som har vært min primære måte å mediere fag på i det siste. Ved å skrive om fag på bokmål kjenner jeg iblant at det rykker til; jeg må stoppe opp, tenke og gjøre valg på en annen måte. Jeg kjenner på eksistensen av språknormer og at språklige valg kan henge sammen med identitetskategorier. Dette er en type erfaringer som er om ikke allmenne, så trolig utbredt blant norske språkbrukere, og den sterke språksosiale bevisstheten blant folk (jf. NSH III: 44) gjør at om det er ett verk som fortjener et eget ideologibind, så er det en norsk språkhistorie. Språkidologier vil neppe bli mindre viktige framover, for, som Sandøy påpeker: «Førestillinga om kva norsk språk er, har [...] vore gjennom ei stor omlegging på eit par generasjonar, og ho femner nok i dag om mange variantar av norsk» (NSH III: 239).

Litteratur

Grenoble, Lenore, Pia Lane & Unn Røyneland (red.). 2020. *Linguistic Minorities in Europe Online*. De Gruyter. <https://www.degruyter.com/view/db/lme?language=en> (13. august 2020)

- Irvine, Judith & Susan Gal. 2000. Language ideology and linguistic differentiation. I: *Regimes of Language: Ideologies, politics, and identities*, red. Paul V. Kroskrity, 35–84. Santa Fe: School of American Research Press.
- Sandøy, Helge, Philipp Conzett, Gjert Kristoffersen & Agnete Nesse. 2020. Merknadar til bokmeldinga av Mønster (NSH I). *Norsk Lingvistisk Tidsskrift* 38, 93–131.
- Silverstein, Michael. 1985. Language and the culture of gender: At the Intersection of Structure, Usage, and Ideology: I: *Semiotic Mediation: Sociocultural and Psychological Perspectives*, red. Elizabeth Mertz og Richard J. Parmentier, 219–259. New York: Academic Press.
- Sollid, Hilde. 2009. Utforsking av nordnorske etnolekter i et faghistorisk lys. *Maal og Minne* 2009 (hefte 2), 147–169.
- Stausland Johnsen, Sverre. 2019. Grunnleggjande spørsmål om språkending og norsk språkhistorie. *Norsk Lingvistisk Tidsskrift* 37, 77–138.
- Vikør, Lars. 2007. *Språkplanlegging – prinsipp og praksis*. Oslo: Novus.

Toril Opsahl
 Universitetet i Oslo
 MultiLing – Senter for flerspråklighet
 Institutt for lingvistiske og nordiske studier
 Postboks 1102 Blindern
 NO-0317 Oslo
 toril.opsahl@iln.uio.no